

Citation:

C.B. van Haeringen, Levensbericht G.G. Kloeke, in:
Jaarboek, 1963-1964, Amsterdam, pp. 467-475

HERDENKING
VAN
GESINUS GERHARDUS KLOEKE

(10 juli 1887—5 november 1963)

DOOR

C. B. VAN HAERINGEN

Kloeke is in 1887 geboren te Schagen in Noord-Holland, waar zijn vader hoofd van een school was. Het gezin verhuisde in 1892 naar Haarlem, en daar volgde de zoon het lager en het middelbaar onderwijs; in 1905 behaalde hij het eindexamen van de vijfjarige hogereburgerschool. De vader was van zwolse herkomst; hij is de auteur van *Zwolse Sketsies* (1931). Hij had een zo scherp oor voor dialectische tinten in de beschaafde omgangstaal, dat hij daaraan veelal zonder falen iemands regionale herkomst kon vaststellen. De zoon groeide dus op in een milieu waar taalwaarneming op de wijze van de kundige dilettant werd beoefend, en maakte in zijn jonge jaren van nabij kennis met de taal van oostelijk Nederland tijdens logeerverblijven bij de zwolse grootouders. De moeder was een Friezin, zodat de zoon ook naar de kant van het Fries georiënteerd raakte. Alles bijeen wel bij uitstek gunstige voorwaarden voor het aankweken van dialectologische belangstelling. Bovendien heeft W. Kloeke, de vader, atlassen uitgegeven, o.a. een „tekenatlas”, d.w.z. een atlas van schetskaarten, waarop de leerling de geografische data moet intekenen, en bij het samenstellen daarvan had de vader vaak hulp van de zoon. Aldus kreeg Kloeke al vroeg een zekere kartografische scholing, die hem te stade zou komen bij de vele taalkaarten die hij in zijn latere leven heeft getekend.

GESINUS GERHARDUS KLOEKE
(10 juli 1887—5 november 1963)

Op het eindexamen van de hogereburgerschool volgde een verblijf van twee jaren in Duitsland, ten huize van een onderwijzer, waar de jonge Kloeke toevoorder werd op een duits gymnasium, en zich voorbereidde op het gymnasiale staatsexamen B, dat hij in 1908 met goed gevolg aflegde. Tevens verkreeg hij door het verblijf in Duitsland de praktische beheersing van het Duits, die hem in staat stelde, nog in datzelfde jaar de „middelbare akte” Duits A te behalen. De studie van Duits werd voortgezet aan de universiteit te Groningen, en afgesloten met het examen voor de akte B in 1911. Kloeke heeft Duits gestudeerd onder de zonderlinge toestand die in Nederland bestaan heeft totdat het Academisch Statuut van 1921 in werking trad, namelijk deze dat wel aan één van de drie rijksuniversiteiten academische studie in de drie zogenaamde „moderne talen” mogelijk was, maar universitaire examens daarin niet konden worden afgelegd. A fortiori was het niet mogelijk, in deze studierichting een nederlands doctoraat te verwerven, en zo is Kloeke, die tussen de groninger studie door twee semesters in Leipzig had doorgebracht en daar o.a. onder Eduard Sievers had gewerkt, in 1914 aan de universiteit aldaar gepromoveerd op een proefschrift *Der Uokalismus der Mundart von Finkenwärder bei Hamburg*. Van het Elbe-eiland Finkenwärder wordt met enige waarschijnlijkheid aangenomen dat het oorspronkelijk door hollandse kolonisten bevolkt is, en de eerste opzet van Kloeke's studie was, na te gaan of in het daar gesproken dialect hollandse eigenaardigheden waren op te merken. In 1922, na de inwerkingtreding van het nieuwe Academisch Statuut, heeft hetzelfde proefschrift gediend tot verkrijging van een in Nederland geldige doctorstitel aan de universiteit van Amsterdam.

In 1912 werd Kloeke lector in Nederlands aan de universiteit te Hamburg, maar na het uitbreken van de eerste wereldoorlog verliet hij Hamburg, en werd leraar in Duits eerst te Winschoten, daarna te Alkmaar, en in 1919 te Leiden. Het leraarschap in Leiden is in de jaren 1922/23 onderbroken door een eigenaardige ruil. Theodor Frings, hoogleraar te Bonn, dialectgeograaf van

naam voor het Duitse Rijnland, die ook meer dan eens het Nederlandse taalgebied in zijn onderzoek had betrokken, kwam naar Leiden om daar de lessen van Kloeke in Duits te geven, en Kloeke gaf colleges in Bonn.

Van Winschoten uit begonnen Kloeke's dialectgeografische veldtochten per fiets. Hij bezat de niet iedereen geschonken gave, het vertrouwen van de dialectsprekers te winnen, en te overwinnen de argwaan van de buitenman tegenover een onderzoekende en vragende stadse vreemdeling, die immers een controleur van de belastingen of een dergelijk gevaarlijk individu zou kunnen zijn. Onderwijmensen waren daarbij vaak de bemiddelaars, die hem met de eigenlijke dialectsprekers in contact brachten. Zo ontstond de eerste proeve van dialectgeografisch onderzoek, *De apokopeeringslijn in Groningen en Drente* (*Driem. Bladen XIX*).

Dat mondeling enquêteren ter plaatse heeft Kloeke daarna jarenlang voortgezet, grotendeels in de vakanties, en alles zonder enige financiële steun van overheidswege. Van Drente is hij al zuidelijker gegaan tot het gebied van de IJssel, en oostelijk Nederland heeft steeds zijn belangstelling gehouden. Er zijn verscheiden studies gevolgd op dat terrein, zoals die over *Ostniederländische Diminutiva* (1929) en *De taal van Overijssel* (1931), en nog op gevorderde leeftijd is hij ertoe teruggekeerd met *Het taallandschap van onze noordoostelijke provinciën* (1955). Ook de kort daarop gevolgde verhandeling over *de gewestelijke uitspraak van „heeft”* (1956) gaat in het bijzonder over oostelijk Nederland en het aangrenzende Nederduitsland.

Naarmate nu om het jaar 1920 heen de taalkaart van oostelijk Nederland scherper contouren kreeg voor het oog van de naarstige onderzoeker, tekenden zich daarop steeds duidelijker af dialectische grenzen tussen oost en west, isoglossen die ongeveer evenwijdig aan de IJssel liepen, en onmiskenbaar wezen op oostwaartse opschuiving van westelijke verschijnselen. En, zoals Frings voor het Rijnland Keulen had aangewezen als uitstralingscentrum, zo drong zich in Nederland het gewest Holland en in het bijzonder Amsterdam op als het middelpunt van die oostelijke isoglossen, die bijna

het beloop van cirkelbogen hebben. Die gedachte van „expansie” — een term door Kloeke ingevoerd — vanuit Holland en Amsterdam is uitgewerkt in zijn eerste grote boek *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten*, met de ondertitel *Proeve eener historisch-dialectgeographische synthese* (1927). Het was voorbereid door enige kleinere studies, die ten dele in het boek zijn opgenomen. Er was een zeer suggestieve kaart bij, die die „expansie” veraanschouwelijkte in de woorden voor ‘huis’ en ‘muis’, waarin de vroegere *oe* — waarvan Kloeke in andere woorden ook nog in Holland relictten heeft willen herkennen — door *uu* naar het oosten werd teruggedrongen. Het is de *uu* die in een brede middenstrook van het nederlandse taalgebied en daarmee in de cultuurtaal tot de diftong *ui* is geworden. Die diftongering zelf is volgens de voorstelling van Kloeke, die vóór hem al door Jan te Winkel was verdedigd, van Brabant uitgegaan en heeft in Holland, met name in Amsterdam, vaste voet gekregen doordat veel Brabanders in de tweede helft van de 16e eeuw naar Holland emigreerden en hun als beschaafder gewaardeerde taal daar werd nagevolgd.

Er zijn tegen die „hollandse expansie” wel bezwaren aangevoerd. Een hardnekkige opponent is de groninger geleerde Wobbe de Vries geweest, die veel meer dan Kloeke dacht volgens het oude schema van de regelrechte „klankwettige” ontwikkeling uit een westgermaans verleden. Ook de brabantse herkomst van de diftong *ui* is wel betwijfeld. Kloeke mag inderdaad wat te veel onder de bekoring geraakt zijn van zijn eigen grootlijnige conceptie en daardoor sommige details hebben verwaarloosd of geforceerd. Dat neemt niet weg dat zijn *Expansie*, om de principieel en methodisch belangrijke inleiding, en ook om het eigenlijke betoog, waarvan de algemene strekking blijvende waarde heeft, een mijlpaal in de geschiedenis van de neerlandistiek mag heten.

Expansie was het tweede nummer in een reeks, die getiteld was *Noord- en Zuid-Nederlandsche Dialectbibliotheek*, onder leiding van L. Grootaers en G. G. Kloeke. Een eerste deel, door beide

geleerden bewerkt, was in 1926 voorafgegaan, dat *Handleiding bij het Noord- en Zuid-Nederlandsch Dialectonderzoek* heette. Daarbij was een weldoordachte grondkaart gevoegd, die voor alle kartografisch werk voortaan de basis zou vormen, en in de combinatie Grootaers-Kloeke kwam tot uiting de gedachte van samenwerking tussen Noord en Zuid, over de rijksgrens heen, die geen taalgrens is. Die samenwerking, nu voor ons vanzelfsprekend, was toen een baanbrekend werkplan.

Grootaers was de leider van een Zuidnederlandse Dialectcentrale in Leuven; in Nederland was het dialectonderzoek nog niet georganiseerd. Het was nog een zuiver persoonlijke onderneming van Kloeke, toen hij in 1923 van Bonn uit het interessante initiatief nam tot een woordgeografisch onderzoek met twee vragenlijsten, en voor die „dialectgeografie in zakformaat”, zoals hij het niet onaardig noemde, moest hij, om de belangstellenden te bereiken, de hulp inroepen van een vaktijdschrift (*De Nieuwe Taalgids* XVII, 33 vlgg. en 103 vlgg.) en de dagbladers, „omdat (hij) geen fondsen (had) om de vragenlijst extra te laten drukken en te verzenden”. En het is een wel wat beschamend beloop van zaken geweest, dat enkele jaren later een „Zentralstelle für niederländische Mundarten” tot stand moest komen buiten de nederlandse staatsgrenzen, namelijk in Hamburg, onder leiding van Kloeke, die daar in 1926 benoemd was tot lector in Nederlands, een functie waaraan later de hoogleraarstitel verbonden werd.

In 1930 werd in Nederland een bescheiden begin gemaakt met een instituut voor dialectonderzoek: het Dialectbureau van de Akademie werd opgericht, voorbereid door een in 1926 ingestelde commissie uit de Afdeling Letterkunde. Van die commissie, later voortgezet onder de naam Dialectencommissie, was J. H. Kern de voorzitter. Voor Kloeke was het een teleurstelling, dat de wel heel bescheiden financiële opzet niet toeliet, aan hem de leiding op te dragen van het nieuwe instituut, in een rang die recht liet wedervaren aan de omvangrijke en vruchtbare werkzaamheid die hij voor het nederlandse dialectonderzoek had ontwikkeld.

In 1934 echter bood zich een andere gelegenheid om hem in een eervolle positie naar het vaderland terug te roepen. Hij werd de opvolger van Kern als hoogleraar in nederlandse taalkunde te Leiden, en daar kon hij een werkplaats voor dialectonderzoek inrichten, waaruit in 1939 voortkwam de eerste aflevering van de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*, bewerkt door hem en een aantal leerlingen. Ook zijn vrouw — hij was in 1926 getrouwd — M. J. Kloeke-Van Lessen, doctoranda in de nederlandse letteren van de groninger universiteit, heeft aan die eerste aflevering meegewerkt.

Nu waren dus in Nederland twee centra naast elkaar in bedrijf, een in Leiden, van Kloeke, en een in Amsterdam, waarvan J. van Ginneken, na het overlijden van Kern voorzitter van de Dialectencommissie geworden, de stuwende kracht was. De verhouding tussen die twee is niet altijd geweest zoals die had moeten zijn, wegens de sterk uiteenlopende karakters van de twee eminente geleerden, en wegens het grote verschil in opvatting omtrent de werkwijze. Ook na het overlijden van Van Ginneken in 1945 zijn lange en moeizame onderhandelingen nodig geweest om te komen tot samenwerking tussen de twee centra, onderhandelingen die ten slotte ertoe hebben geleid dat de *Leidse Taalatlas* voortgezet kon worden met de kaarten van de *Akademiereeks*. De voldoening daarover zou volkomen onverdeeld geweest zijn, als Kloeke, in 1946 tot Akademielid benoemd, met volle overtuiging en toewijding de plaats had willen innemen die hem na Van Ginneken rechtens toekwam, die van voorzitter der Dialectencommissie. Zijn voorzitterschap is evenwel van korte duur geweest. In 1948 legde hij, niettegenstaande alle overredingskracht die is aangewend om hem van die stap te weerhouden, het voorzitterschap neer, omdat hij zich niet verenigen kon met de plaats die de Dialectencommissie kreeg in het geheel van de „Centrale Commissie voor Onderzoek van het Nederlandse Volkseigen”. Die „volkseigenologie”, zoals hij wel spotte, is hem altijd een doorn in het oog geweest, omdat hij vreesde dat de eigenlijke dialectresearch erdoor in het gedrang zou komen. Na zijn aftreden als voorzitter is hij lid

van de Dialectencommissie gebleven, maar zijn houding in en buiten de vergaderingen was veelal die van een oppositie, waarvoor de engelse parlementsterm „loyal opposition” een iets te gunstige kwalificatie zou zijn. Wel mag de man die na Kloeke's kortstondige voorzitterschap die taak moest overnemen, niet nalaten met nadruk en met grote waardering te vermelden dat zijn voorganger altijd strikt het persoonlijke van het zakelijke wist te scheiden: aan de goede vriendschapsverhouding hebben de soms diepgaande meningsverschillen nooit de minste afbreuk gedaan. Ook verdient hier herhaald te worden de dank die de Dialectencommissie in haar verslag over 1959 aan Kloeke heeft gebracht voor de hoogst waardevolle schenking die hij in dat jaar aan het bureau had gedaan van niet minder dan 550 getekende dialectkaarten en ander kostbaar dialectologisch materiaal: een verzameling die een welsprekend getuigenis aflegt van het ontzagwekkende werk dat de schenker voor het nederlandse dialectonderzoek heeft verricht, buiten zijn talrijke in druk verschenen publikaties.

Verscheidene zijn in druk verschenen gedurende de leidse periode, en alle van hoog gehalte. Er zijn er al enkele genoemd, en er zouden er nog een aantal aan toegevoegd kunnen worden, ook wel geschriften die zich niet op dialectologisch terrein bewegen. Bibliografische volledigheid echter is in een herdenking als deze noch vereist noch gewenst. Daarom wordt hier alleen herinnerd aan twee publikaties die wat apart staan tussen Kloeke's overige werk: zijn diplomatische uitgave van incunabel A van de *Karel ende Elegast* (1948) en zijn even verrassende als overtuigende herkenning van *Vanden Levene ons Heren als strofisch gedicht* (*Tijdschr. voor Nederl. Taal- en Letterk.* LIX, 276 vlgg.).

De dialectologische belangstelling van de hoogleraar heeft een aantal van zijn leerlingen opgewekt tot dissertaties in die richting, en daarbij zijn beschrijvingen van het dialect van de auteur, zij het dan meestal met enig geografisch uitzicht over de naaste omgeving van de centraal behandelde plaats. Er blijkt uit dat Kloeke, die als de pionier van het dialectgeografisch onderzoek in Nederland mag gelden, niet de geringschattende mening had

over de „Ortsgrammatik”, die men bij de rijnlandse dialectgeografen in hun jeugdige geestdrift kan aantreffen. De geografische werkmethode toch, hoe treffende resultaten die heeft opgeleverd en hoezeer het historisch taalonderzoek erdoor is verdiept, kan nooit dat samenhangende en enigermate volledige beeld van een levend dialect tekenen dat de taalkundig geschoolde dialectspreker zelf daarvan vermag te geven.

In 1950 verscheen opnieuw een groot werk van Kloeke, *Herkomst en Groei van het Afrikaans*. De hoofdstrekking daarvan is deze dat het Afrikaans de voortzetting is van het zuidelijke Zuidhollands, met een vrij sterke „hooghollandse” inslag. Niet iedereen is door het betoog overtuigd; meer dan in *Expansie* krijgt de lezer de indruk dat Kloeke de feiten te geredelijk schikt naar een eenmaal opgevatte mening. Maar ook wie die zuidhollandse basis van het Afrikaans te eng getrokken acht, zal het boek hoog schatten om de belangrijke gegevens die het biedt over de taaltoestand in het hollands-utrechtse gebied, dat door de sterke invloed van de economische en culturele centra een gecompliceerder beeld vertoont dan oostelijker delen van Nederland. Na zijn vele verhelderende onderzoekingen in het oosten heeft Kloeke in *Afrikaans* zich met vrucht naar het westen gewend.

In dat boek komen meermalen ter sprake de voor onze taal zo karakteristieke schakeringen tussen „deftige en gemeenzame taal”, zoals de titel luidde van de rede waarmee Kloeke in 1934 zijn ambt te Leiden aanvaardde. Met dat „deftig” bedoelde hij niet hetzelfde als met „verzorgd”, maar toch heeft die rede wel punten van aanraking met het boekje *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands* (1951), waarin hij een wat overdreven skepsis aan de dag legt ten aanzien van wat men met een — door Kloeke terecht weinig bewonderde — term noemt het Algemeen Beschaafd Nederlands oftewel het „ABN”, en waarin hij, eveneens terecht, aan de geschreven taal meer invloed op het verzorgd gesproken Nederlands toekent dan oudere neerlandici wel hadden gedaan.

Kan *Afrikaans* nog ten dele gezien worden als een voortzetting

van het dialectonderzoek, een nieuwe en laatste fase van Kloeke's werkzaamheid is zijn heruitgave van oude spreekwoordenverzamelingen, die ingeluid werd door een belangrijk artikel over de geschiedenis van het woord *spreekwoord* zelf (*Tijdschr. voor Nederl. Taal- en Letterk.* LXXV, 81 vlgg.). Bij het nagaan van de herkomst van de spreekwoordenboeken verloochent de dialectkenner zich niet, maar toch vertegenwoordigen die met voorbeeldige filologische akribie bewerkte uitgaven een opmerkelijk afzonderlijk onderdeel van Kloeke's oeuvre, dat in belang bij het vroegere niet achterstaat. Ze tonen dat bij hem het klimmen van de jaren niet gepaard is gegaan met een daling van de lust tot het ondernemen van iets nieuws.

De laatste van die uitgaven verscheen in 1962, en voor dat sluitstuk van een omvangrijk levenswerk is het een geluk te noemen, dat in het volkomen gave boek niets blijkt van de geestelijke verzwakking, die over de allerlaatste jaren van Kloeke een zware schaduw heeft geworpen. Lichamelijk was hij nog in volle kracht, toen hij op 5 november 1963 op een van zijn vele en verre wandelingen de dood vond als het zoveelste slachtoffer van het moderne verkeer.

Zien wij terug op de man en zijn werk, dan staat voor ons een in krachtige lijnen getekende figuur, iemand die doelbewust nieuwe wegen is ingeslagen op eigen manier, en daarop met vasthoudendheid is voortgegaan. Een man van gezette arbeid op de studeerkamer, maar tevens een man van de levende praktijk. Een energieke alleenwerker, maar die ook wist van organiseren en inschakelen van anderen volgens welberaamd plan. Zo heeft hij veel tot stand kunnen brengen dat na hem wordt voortgezet en waarin zijn naam voortleeft. En zijn geschriften zullen lang hun waarde behouden, èn om hun doordachte, scherp afgewogen inhoud, èn om de vlotte, smaakvolle taaldracht waarin ze gekleed zijn.